

ЖАН-БАТИСТ ЛЬОШЬОВАЛИЕ

/80-те години на XVIII в./

Роден през 1752 г., той се подготвя за духовник. Не приема обаче монашески сан. През 1784 г. френският посланик в Турция граф Дьо Шоазьол-Гуфие му предлага да го придружи в Цариград като негов частен секретар. Льошьовалие участва в научните издирвания на посланика през 1785—1786 г. в Трояда. Интересните му открития там предизвикват недоброжелателството на Шоазьол-Гуфие и Льошьовалие се вижда принуден да напусне Цариград. Прекарва известно време в Яш при молдавския княз с мисията да наблюдава движението на руската армия по Долни Дунав. Френската революция го заставя да напусне отечеството си. Живее в Германия, пътува из Дания, Швеция, Холандия, Русия и Англия, а по-късно в Испания и Италия.¹

Пребиваването му в Леванта му доставя богати сведения, изложени особено в описанието му на Черноморския басейн.² И той, както останалите френски пътеници от края на XVIII в., е с мисиите си и с трудовете си в услуга на френската политика, целяща да измести Англия и Холандия от позициите им в стопанския и политическия живот на Леванта.³

Сведенията на Льошьовалие за Европейското Черноморие са предназначени да разкрият възможностите на тамошните пристанища не само с оглед на търговския трафик из тях, но и с оглед на техните стратегически достойнства.

Още в увода на двутомния си труд Льошьовалие бележи: „Ако Мраморно море и Черно море бяха в ръцете на народ, достатъчно просветен, за да разбере предимствата на толкова ценно владение, и достатъчно умел, за да ги оползотвори, Константинопол би се превърнал в главен град на Европа и Азия. Черно море би било на север границата на предградията му“ (с. VI).

За да разкрие предимствата на Цариград пред други градове в света, Льошьовалие си поставя за цел да опише крайбрежието на Мраморно и на Черно море по лични наблюдения от пътуванията си и събрани във връзка с това сведения.

По повод на въстанието на гърците в Пелопонес при идването на руската ескадра в 1777 г. и на последвалите го турски жестокости авторът пише:

„[Капуданът Хасан паша] нареди да обезглавят пред вратите на всеки техен град доста много хора на всички възрасти и от двата пола, за да направи от главите им един навеки отвратителен паметник. Постави на него надпис за смъртно наказание на онзи, който би дръзнал да го обърне“ (т. II, с. 226).

Описвайки Цариград, той се спира на някои по-представителни обществени пострройки:

„Хановете са големи сгради, посветени от религията на гостоприемството. Те навсякъде са построени по един план. Състоят се от широк двор, ограден с конюшни, над които се издигат на два или три етажа килии за настаняване на пътниците. Цариградските са от дялани камъни и са запазени от пожари чрез уединеното си месторазположение. Един от най-великолепните е този, който е между джамията на Осман и стария сарай. . .

Базарите или пазарищата са сгради, изградени от дялани камъни, където търговци от всички националности, подчинени на турската империя, държат дюкяни.

Безистените са обширни складове, където се събират всякакъв вид стоки, за да се продават на търг“ (II, с. 235—236).

„Дунав, по-значителен по обем и течение от гореспоменатите реки, след като прекоси различни земи на Германия и на Европейска Турция, се влива в Черно море с много ръкави или устия, наречени Боаз.

Суининският или Сулинският у съвременните гърци, най-годен за корабоплаване и най-посещаван, изтича водите си със скорост от 3000 тоаза на час в легло, широко от около 100 тоаза на 25 стъпки дълбочина. В средата — двете диги, издигнати на бреговете и продължени в морето (дясната е по-дълга), и фарът, поставен някога на нейния край, са сега развалини и подводни скали, много опасни за влизане в този ръкав. Морето, което подравя брега в този край, не бе пощадило и малкото укрепление или артилерийски пункт, издигнат през последната война. От него личат само някои следи. Фарът на десния бряг съществува още. Но развалините от работите, които ги покриват, подсказват скорошното ѝ събаряне. Суне има само двадесетина къщи. При все това партерът им, издигнат най-малко три стъпки над реката, все пак не се наводнява. Там се виждат и една джамия и бани, построени върху развалините на древна сграда. Всички тези сгради са построени на една пясъчна верига, широка 5—6 тоаза. Отвъд нея се виждат блата, образувани поради нарастванията на реката. От тези различни устия това е единственото, което може да приема кораби. Вярно е, че там не се срещат винаги много [кораби], натована-

рени със зърнени храни, дърва от Влахия и много други хранителни продукти.

Кара Харман, голямо село, разположено на морския бряг в края на един ръкав или разклонение на планината Хемус, който огражда Дунавската равнина, има като фортификация само едно укрепление от 30—40 тоаза едната страна, с кръгла кула на всеки ъгъл. Откак русите вдигнаха във въздуха казармите му и част от крепостната стена през последната война, не са правени никакви ремонти. Те са изгорили и един склад, разположен на един нос или край на юг, на една голяма левга разстояние от Кара Харманлък. Тази сграда, която не бе възстановена, бе предназначена да прибира прекараните по суша зърнени храни, за да ги натоварват на кораби, което [натоварване] плитките дъна правят невъзможно в това село. И днес именно на този нос корабите идват да товарят храните, много изобилни в областта.

В 1787 г. властта на султана не се признаваше в Кара Харманлък и няколко други съседни места. Някой си Дели Мехмед, живеещ в Кюстендил, бе начело на метежниците. Тези частични, но чести бунтове в Османската империя са почти винаги причинени от злоупотребите на пашите, малко подчиняващи се сами те на заповедите на Портата.

Целият бряг на Черно море до Кара Харманлък е толкова нисък, толкова трудно е да го разпознаеш, низините се разстилат толкова навътре в морето, че корабоплаването в тази част би било много опасно за тези големи кораби, които биха достигнали там, без да забележат.

Глава V

ЗА БРЕГА НА БЪЛГАРИЯ И РУМЕЛИЯ

Планината Хемус⁴, чието било е насочено от запад към изток, свършва до Черно море при нос Емине между Варна и Бургас, като разстила разклоненията си от едната страна до Дунавската равнина до Кара Харманлък и от другата — в Романия, по крайбрежието на Босфорския канал. Тези възвишения предлагат в малки заливчета, образувани от долините на рекички, които се стичат оттам, множество пристанища и пристани по този, общо взето, приветлив, много извисен и лек за разпознаване от мореплавателите бряг.

От Кара Харманлък до Варна, главно пристанище в тази област, се намират Кюстендже⁵, Маукалия⁶, Каварна и Балчик, където корабите отиват да вземат някои хранителни припаси. Но те товарят в други безлюдни заливчета дърва, с каквито са покрити планините, и зърнени храни, докарани от вътрешността на страната. Варна, голям град на морския бряг при устието

на река, образуваща голямо езеро и блата в долината му, е била оградена в предпоследната война в обърнатата към полето част с прост землен окоп без фланкове. Откъм морето и реката, които обкръжават почти половината ѝ обиколка, плетовете на градини, къщи, палисадите и някои малки части от окопа са ѝ служели за ограда. Този град, единствен устоял на напора на русите, има едно старо укрепление с кули. Работено е да се възстанови лошият ходник, който го покрива, като се следва същото трасе, но придавайки повече ширина на рова и дебелина на парапета. Заливът на Варна, който изглежда сигурен и годен да приеме една ескадра, е ограден от едната страна от нос Галата, а от другата — от този на Соганлик⁷. Там непрестанно пристигат голям брой плавателни съдове, които товарят за Константинопол зърнени храни, птици, яйца, масло, сирене и вино за Херсон.

Населението от около 16 000 жители турци, гърци или арменци и една голяма част от хранителни припаси, необходими за издръжката на столицата, правят този град много значителен, за да бъдат пренебрегвани средствата за заслоняване от неприятелски мероприятия. И така същественото е да бъде укрепена и заливът да бъде отбраняван от артилерийски оръдия, поставени на различни околни височини.

Варна, чиято околност отчасти е необработена, има 12 джамии, 2 гръцки черкви и една кула или обикновена камбанария, построена от преди около 25 години. В нея е поставен часовник с камбана. Това е единственото място в Турция, където още чувахме този звук.

Пътищата за идване дотук, лоши и трудни, прекосяват множество разклонения на планината Хемус, която турците наричат Балкан.

Бургаският залив, чиято среда лежи на 42,22 северна ширина, обхваща в една площ от около 4 левги и половина ширина на 5 дълбочина множество заливи, достъпни за най-големите кораби. Там се намират [заливите] на Месемврия⁸, Ахиолу⁹, Бургас, Чингане¹⁰, Сизеболу¹¹ и древното пристанище Форос¹², при което няма вече град.

В Бургас именно, главното пристанище на този залив и стоварище на голяма транзитна търговия за Константинопол и за различни пристанища из Черно море, се товарят аби или вълнени платове, самоковско желязо, зърнени храни, вълна, масло, сирене и вино.

Ахиолу, обкръжено от солени блата, доходът от които се пада на султана, доставя само долнокачествена сол.

Месемврия, която турците наричат Месури, древен град, разположен на полуостров, окръжен от скали, до който се достига само по един провлак, много нисък, тесен и заливан от вълните в бурно време, предлага още някои останки от зида-

ната стена, която морето постепенно е разрушавало. Чингане, новият турски град, откъдето се товарят много дърва за горене и за строеж на къщи, представлява добре заслонен от ветровете залив, но опасен поради лошото си дъно и червеите, полепящи се по корабите.

Сизеболи, разположен на полуостров, чиято зидана стена е рухнала, има най-хубавото заливче в целия залив, където могат да хвърлят котва и военни кораби. В това пристанище, населено само с гърци, се товарят много дърва и вино. Няколко артилерийски пункта, направени през последната война в Бургас, Ахиолу и Месемврия, за да бранят техните заливчета и които при това никак не ги охраняваха, са разрушени сега. Целият бряг от езерото и реката Бургас чак отвъд Месемврия, макар и приветлив в голямата му част, предлага множество заливчета или пясъчни плажове, благоприятни за слизание. Теренът отгоре образува малка равнина от около 2 левги ширина, прорязана с езера, рекички и урви, които ще улеснят защитата му. От реката на Форос до Сизеболи планините завършват в морето със стръмни скали. Те опасват няколко пясъчливи заливчета, в които обаче могат да влязат плавателни съдове. Би било по-добре заливът да се отбранява с артилерийски пунктове, по-добре разположени от тези, които бяха направени, и добре да се пазят чрез тях заливите, нещо абсолютно необходимо с оглед да се предложи осигурено прибежище за корабите, които ще отидат да се приютят там във военно време.

От Сизеболи до Босфора има и някои други пристанища и заливи, които ние никак не разпознахме. Но брегът, все с такъв облик, улеснява отпора срещу неприятелските начинания. Ние ще привлечем вниманието и върху това, че ако той би осъществил десант в някой пункт, би могъл лесно да бъде възпрепятствуван да проникне в страната, като се заемат великолепните позиции, доставени от височините зад брега. Тези височини или планини, разклонения на Хемус¹³, са обикновено залесени с гори и затова леки за окопаване и трудни за изкачване. Освен това тази е частта, която трябва най-много да се охранява и да се укрепят както с оглед улесняване снабдяването на Константинопол, така и за осуетяване на всякакви неприятелски опити към столицата“ (с. 365—376).

Увод, подбор и превод: Б. Цветкова
Коментар: П. Коледаров и Б. Цветкова

¹ Nouvelle biographie. . . , t. 30, p. 190—192.

² Voyage de la Propontide et du Pont Euxin, avec la carte générale de ces deux mers, la description topographique de leurs rivages, le tableau des mœurs, des usages et du commerce des peuples qui les habitent; la carte particulière de

la plaine de Brousse en Bythinie, celle du Bosphore de Thrace, et celle de Constantinople accompagnée de la description des monuments anciens et modernes de cette capitale. 2 v. Paris, 1801.

³ За това срв. Хр. Гандев, Европейски изучавания на България през време на Възраждането, Исторически преглед, III, 1946—1947, 2, с. 162—182.

⁴ Лъшъбовалие греша, защото това са разклонения на Севернодобруджанските възвишения. Той се води по античната концепция за непрекъснатата планинска верига през Балканите, възприета в Западна Европа почти до края на XIX в. в географската наука.

⁵ Античната Констанция, старобългарският Костенец, на турски Кюстенджа, дн. гр. Констанца — СР Румъния.

⁶ Град Мангалия, Румъния.

⁷ Дн. Евксиноград и курортът „Дружба“ при Варна (Р. Коледаров, *op. West Black Sea Coast Ports. . .*, p. 255—256).

⁸ Гр. Несебър, България.

⁹ Анхиало, преим. на Поморие, България.

¹⁰ Заливът Ченгене скеле е на изток от дн. с. Крайморие, Бургаски окръг. За пристанището вж. Р. Коледаров, *West Black Sea Coast Ports*, p. 253.

¹¹ Гр. Созопол, България.

¹² Залив и проток на Мандренското езеро, на северозапад от с. Крайморие. За това пристанище през античността, средновековието и османското владичество вж. Р. Коледаров, *West Black Sea Coast Ports*, p. 253.

¹³ В действителност Медни рид, който е разклонение на Странджа пл.